

TÜRÜK

2024, Yıl/Year: 12, Sayı/Issue: 38, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 28.08.2024

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 06.09.2024

Sayfa / *Page*: 39-49

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Arş. Gör. Dr. Ekim Ortaç ULUDÜZ

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk

Edebiyatı Anabilim Dalı

ortaculuduz@gmail.com

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE YARATIM İDEASI ÜZERİNE BİR KULLANIM: “KEVN Ü FESÂD / OLUŞ VE BOZULUŞ”*

Öz

İnsan, yaratıcı, evren ilişkisi insanlık tarihi boyunca ontolojik tartışmaların temelini oluşturan; felsefe, din ve edebiyatın düşünsel alanına etki eden en temel meselelerden biridir. Anadolu coğrafyasında İslamiyet ve tasavvuf etkisiyle gelişen varlık teoremleri, klasik Türk şiirinin başat metafor unsurlarındandır. Antik Yunan medeniyeti devrinde filozoflar tarafından ileri sürülen ve İslam coğrafyasında birçok filozof ve ilim adamı tarafından yorumlanan “oluş ve bozulmuş” fikri ise maddenin hareketi esas alınarak geliştirilmiştir. Arapçada “kevn ve fesâd” kelimeleriyle karşılanan oluş ve bozulmuş, klasik Türk şiirinde varlık algısı etrafında dünya kavramıyla ilişkilendirilerek kullanılan felsefi temelli söz öbekleri arasındadır. İslam felsefesinde maddenin sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde bulunduğu fikrini yansıtan oluş ve bozulmuş hareketi, şiirde ise dönüşümün yarattığı etkiyle genellikle dünyanın fani, geçici ve aldatıcı olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Ayrıca bu beyitlerin felsefi zeminde oluşturulan bir hayale matuf olarak kurgulanmaları dikkat çekicidir. Hazırlanan makale klasik şiirde “kevn ü fesâd” birleşik yapısıyla karşılanan bu düşüncenin kullanım alanlarını

* Bu makale “Karadeniz İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu – 2024” başlıklı bilimsel etkinlikte sunulan sözlü bildiriden (basılmamış) üretilmiştir.

ve şiirde hangi unsurlarla bir arada bulunduğunu tespit etme amacı ile kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: klasik Türk şiiri, oluş ve bozuluş, kevn ü fesâd, felsefe, varlık.

A UTILIZATION OF THE CREATION IDEA IN CLASSICAL TURKISH POETRY: “KEVN U FESÂD / GENERATION AND CORRUPTION”

Abstract

The relationship between humanity, the creator, and the universe has been one of the most fundamental issues shaping ontological debates throughout human history, influencing the intellectual realms of philosophy, religion, and literature. The ontological theories that developed in the Anatolian region under the influence of Islam and Sufism are prominent metaphorical elements in classical Turkish poetry. The concept of “generation and corruption” introduced by philosophers during the era of Ancient Greek civilization and interpreted by numerous philosophers and scholars within the Islamic world, was developed based on the motion of matter. In Arabic, this concept is expressed by the terms “kevn” and “fesâd” and is one of the philosophically grounded phrases used in classical Turkish poetry, often in connection with the concept of the world, centered around the perception of existence. In Islamic philosophy, the idea of the continuous change and transformation of matter is reflected in the notion of generation and corruption. In poetry, however, it is commonly used to emphasize the transient, temporary, and deceptive nature of the world, influenced by this transformation. It is also noteworthy that these couplets are created with an imaginative approach to philosophical subjects. This article aims to explore the areas of use of this theory, referred to as “kevn ü fesâd” in classical poetry, and to identify the elements with which it is associated in poetry.

Keywords: classical Turkish poetry, generation and corruption, kevn ü fesâd, [philosophy](#), ens.

Giriş

Tarih boyunca evreni anlamlandırma çabası içinde olan insan; gece ve gündüzün oluşumuna, gök cisimlerinin hareketlerine, mevsim geçişlerine, toprağın ve bitkilerin dönüşümüne tanıklık etmiş; maddenin oluş-bozuluş hareketiyle birlikte tabiatın bir devinim içerisinde olduğu fikrini geliştirmiştir. Bilindiği kadarıyla evrendeki oluş ve bozuluş hareketi üzerine ilk görüşler Sokrates öncesi Yunan filozofları tarafından ortaya atılmıştır. Aristo ise kendinden önceki birikim üzerine kendi düşüncelerini inşa etmiştir. Abbasi Dönemi çeviri hareketiyle birlikte Yunan felsefi eserleriyle irtibatı artan İslam filozofları, bu döngüyü oluş anlamıyla “kevn” ve bozuluş manasına gelen “fesâd” kelimelerinin terkihiyle oluşturulan “el-kevn ve'l-fesâd” tabiri ile karşılaşmışlardır. Oluş ve bozuluş hadisesi divan şiirinde ise “kevn ü fesâd” birleşik yapısı ile ifade edilmiştir.

Divan şiirinde beyitler, çoğunlukla bir mazmun etrafında, yakın ilişki ağı içerisinde olan kelimelerin bir arada kullanımı ile inşa edilir ve ortak bir hayalle oluşturulurlar. Şairlerin hayal

güçleri, bilgi birikimleri ve estetik kabiliyetlerinin imkânı dâhilinde ortaya çıkan şiirlerde, kavramların kullanım alanı ve kelimelerin birbirleri ile olan yakın ve uzak ilişkileri tespit edilmeden beyitleri tam manasıyla anlamak mümkün değildir. Genel itibarıyla varlık, dünyanın nizamı ve Tanrı'nın yaratma kudretiyle ilişkili beyitlerde kullanılan “kevn ü fesâd” tabirini anlamak için önce kavramın felsefedeki kullanım alanlarını tespit etmek gerekmektedir.

Oluş kavramı, felsefi olarak maddenin varoluş formundan başka bir biçime geçmesi durumudur. Bu kavramı felsefede ilk olarak kullanan Herakleitos'a göre varlıklar doğar (kevn) ve yok olurlar (fesâd). Maddeler mütemadi bir hareket ve oluş içerisindedir. Oluş; doğum-ölüm, soğuk-sıcak ve büyük-küçük gibi zıtlıklarla hasıl olur. Platon ise oluşu, ebedî ve değişmez idealardan ortaya çıkan varlığın karşısında konumlandırır. Ona göre değişmelerle belirlenen günlük duyu âlemi “oluş” olarak adlandırılır (Cevizci, 1999: 643). Arapçaya Yunancadan geçtiği düşünülen kevn ve fesâd kavramları, eski Yunan'da *genesis* ve *ftora* kelimeleriyle karşılanmaktaydı. Bu terimin Aristo'nun *Peri Geneseos Kai Ftora* başlıklı eserinin Arapçaya *el-Kevn ve'l-fesâd* olarak çevrilmesiyle birlikte İslam felsefesi literatüründe kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir. Aristo; varlığın ezeli, varlığın düzenini sağlayan yasaların ise hareket yani bir oluş ve bozuluş devridaimiyle sürdüğü fikrini savunur. Ona göre tabiat kendini sürekli bir değişim içerisinde yeniden yarattığı için onun bir başlangıcı veya sonu yoktur. Bu durumda her oluş bozuluşu, bozuluş da oluşu vücuda getirir. Fakat yine de evrende bozuluşa ve dönüşüme uğramayan bir cevher-öz bulunmaktadır. Bu yüzden oluş ve bozuluşa tâbi olan nesnelere yalnızca arazlarken cevherde herhangi bir değişiklik olamaz. İslam filozofları ise Aristo'dan sonra düşünce tarihinde uzun süre kabul gören bu görüşü İslamiyet ile ters düşmeyecek biçimde yorumlayarak geliştirmişlerdir. İslamiyet inancına göre varlığın başlangıcı ve sonu tayin edilmiş olduğundan kevn ve fesâdı buna göre yorumlamak gerekmektedir. Onlara göre ezeli ve ebedî olan hiçbir madde dönüşüme uğramaz. Nitekim dönüşüyorsa sonradan yaratılmış olmalıdır (Turhan, 2022: 343).

İslam'ın ilk filozofu kabul edilen Kindî (ö. 866), evrendeki hareketleri tasnif ederek bunlardan birinin kevn ve fesâd olduğunu belirtir. Dünyada altı tür hareketin olduğunu düşünen filozof, oluş ve bozuluşun nizam delilinin bir ilkesi olduğunu ileri sürmektedir. Unsurların her birinde hareket ve dışsal etkiler olduğuna göre bunların hepsi harekete tâbidir. Yani oluş ve bozuluş hâlidir. Oluş ve bozuluş ise merkezden çevreye, çevreden merkeze doğru olan ve mutlak muharriki bulunan bir eylemdir. Kindî, yakın sebep ve yaratıcıyı kasıtlı ilk sebep olarak adlandırdığı iki muharrikten söz etmektedir. Ona göre unsurlardaki tüm hareket, evrendeki nizam, denge, değişim, oluş ve bozuluş sağlam bir yaratıcının eseridir (Görkaş, 2013: 1068). Tüm oluş bozuluş, ay altı âlemde (dünya) bulunan dört unsurda ve onların bileşenlerinde meydana gelirken bunu gerçekleştiren etkin sebep, varlığın da sebebi olan ilk sebeptir. Kindî'nin oluş ve bozuluşu açıklamaktaki gayesi, kendisinin de belirttiği gibi her oluşun olma ve her bozuluşun bozulma sebebindeki etkin hikmetin açıklamasını yapmaktır (Kindî, 2021: 211).

İhvân-ı Safâ risalelerinde tabiattaki oluş ve bozuluşa ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Risaleye göre ay altı cisimler anâsır-ı erbaa ile birlikte hayvan, bitki ve madenler olmak üzere yedi tanedir ve dünya üzerindeki oluş-bozuluş, heyûlaların değişmesi veya kaybolması ile meydana gelmektedir. Oluş ve bozuluş zıtlıklar üzerinden gerçekleşip tek bir maddede aynı anda birleşemezler. Zira oluş, maddede suretin ortaya çıkması, bozuluş ise biçimin maddeden ayrılmasıdır. Ay altı âlemdeki

nizam, zıt maddelerin birbirleriyle girdikleri daimî bir oluş-bozuluş etkileşiminin tesiri ile sağlanmakta ve bu etkileşim ile birlikte varlıklar meydana gelmektedir (İhvân-ı Safâ, 2010: 384-386). Aristo'ya göre ay üstü âlem ezeli ve değişmezken dört unsurun etkileşime girdiği ay altı âlem, zıtlıklarla birlikte oluş ve bozuluşların gerçekleştiği âlemdir.

İslam felsefecilerini etkileyen ve özellikle İslam teolojisi konusunda Meşşai filozofların tesiri altında kaldığı Aristo, *Oluş ve Bozuluş* başlıklı metninde evrendeki devinimin daimî olduğu ve zıtlıklarla devam ettiği fikrini öne sürmektedir. İslam filozofları, bu fikri İslami sınırların dışına çıkmadan geliştirmişlerdir. Aristo'ya göre madde düzensizdir ve her noktada birbirinin aynı formunda bulunmaz. Bu yüzden oluşlar da düzensiz bir biçimde seyrederek oluşun gerçekleşebilmesi için başka bir maddenin bozuluşu gerçekleşmelidir. Tanrı, zıtlıkların gerçekleştirdiği hareketle oluş ve bozuluşun daimî hâlde olmasını sağlayarak evreni doldurmuştur (Aristo, 2019: 99).

İbn Sînâ ise Osmanlı Dönemi Türk şiirinde de sıklıkla anılan *Kitâbü 'ş-şifâ* isimli eserinin *el-Kevn ve'l-Fesâd* başlıklı bölümünde bu meseleyi izaha çalışmıştır. Bölümün ilk kısımlarında kendinden önceki filozofların oluş ve bozuluş hakkındaki görüşlerini eleştiren filozof, konuyu on dört fasıl altında incelemiştir (Topdemir, 2009: 79-113). Sokrates öncesi filozofların ilk madde için ileri sürdükleri *arkhe* fikrini kabul etmeyen filozof, unsurların tek başlarına var olabilmelerinin imkânsız olduğunu ve aralarında etkileşimin gerçekleşebilmesi için mutlaka çiftliğin-zıtlığın olması gerektiğini savunmuştur. Unsurlar maddeyi oluşturmak için zıt niteliklere sahip olmalıdır. İbn Sînâ'ya göre “kevn ve fesâd”ın maddi müsebbibi ilk unsur, yakın sebepleri gök cisimleri, uzak ve son sebebi ise nizamın faili olan yaratıcı yani Allah'tır (Bektaş, 2020: 23). İslam filozofları, ay altı âlemde gerçekleşen oluş ve bozuluşları, dört unsurun kendilerindeki dönüşümle değil onlardan meydana gelen cisimlerin formel değişimleri ile açıklamışlardır. Gök cisimlerinin dünyaya olan tesirleri ile gerçekleşen oluş-bozuluşların “yakın etken” olduğunu düşünen İslam filozofları, nihai muharrik ve failin ise yaratıcı olduğu hususunda hemfikirlerdir. Bu sebeple kevn ü fesâd Tanrı'nın yüce hikmetinin yansıması ve nizam delilinin göstergelerinden biridir.

Anâsır-ı erbaanın formel değişimlerine ve gök cisimlerinin hareketlerine göre yorumlanan oluş ve bozuluş hareketi, divan şiirinde dünya algısı üzerinden çeşitli benzetmeler, zıtlıklar ve çoğunlukla metafizik kavramlarla kurgulanmıştır. Bu bölümde şairlerin “kevn ü fesâd” ve “dünya” kavramları arasında kurdukları ilişki incelenecek daha sonra anlam örgüsü içerisinde oluş-bozuluşun şiire yansımaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Dünya Algısı

Kevn, “olma, hudûs, vukû‘, var olma, varlık, mevcûdiyet” anlamlarına gelmektedir. Klasik şiirde sıklıkla karşılaşılan kevn ü mekân, kevn-i âlem gibi birleşik yapılar dünya, evren, âlem manasıyla kullanılırken “kevineyn, dü-kevn” kelimeleri ile dünya ve ahiret hayatı kastedilir. Şemseddin Sâmî, *kevn ve fesâdı*, “âlem-i cismânî, bir taraftan vücûda gelüp bir taraftan mahv olmakdan ibâret olan dünyâ-yı fânî, tabî‘at” (2015: 1216) olarak açıklar. Sufiler ise terimi farklı manalarda kullanmışlardır. Tasavvufun varlık teoremi, kevn ile aynı kökten türeyen “kün” emri üzerine inşa edilmiştir. Yine bunun farklı bir ifade ediliş biçimi “kâf u nûn” yapısı da kevn kelimesiyle ilişkilidir (Uludağ, 2022: 342). Dünya; şairi Tanrı'dan alıkoyan, sevgiliden uzaklaştıran, fani, güvenilmez, dönek, hileci, namert ve kederlerle dolu bir oyun mekânıdır. Buradaki tüm

hadiseler şair için önemsiz ve gelip geçicidir. Kur'an'da dünyanın faniliği ve aldaticılığından bahseden birçok ayetin bulunması divan şairinin “dünya” algısını yöneten temel etkenlerdendir:

İşte bunlar, ahireti verip dünya hayatını satın alanlardır; bundan dolayı azapları hafifletilmez ve kendilerine yardım edilmez (Bakara, 86).

Her nefis ölümü tadıcıdır. Kıyamet günü elbette ecirleriniz eksiksizce ödenecektir. Kim ateşten uzaklaştırılır ve cennete sokulursa, artık o gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldaticı metadan başka bir şey değildir (Âl-i İmran Suresi, 185).

Dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer iman eder kötülükten sakınırsanız, Allah size mükâfatınızı verir ve sizden bütün mallarınızı harcamanızı da istemez (Muhammed, 36)[†]

Dünyanın kevn ve fesâd kavramlarıyla birlikte hileci ve güvenilmez bir mekân olarak tasvir edilişi Anadolu'da yazılan ilk metinlerden bu yana takip edilebilmektedir. Mevlânâ (ö. 1273), bu iki kavramdan oluşu sahtekârlık, bozuluşu ise öğüt olarak tasavvur etmiştir:

Aynı şekilde dünya da kendini güzel gösterse de seslenip vefasızlığını söyler sonra (1587)

Ustam, bu oluş ve bozuluşa, sahtekârlık oluş demektir, öğüt ise bozuluş (1588)

Oluş, gel der, benim ayağım uğurlu. Bozuluşa, git der, ben bir hiçim (1589) (Mevlânâ, 2015: 531)

Dünyanın devir hareketiyle birlikte gerçekleştirdiği zamansal ve maddi değişimler şiirde daima -tasavvufun yaratım teoremleriyle birlikte- dönüşüm, devinim, bozulma gibi kelimeler üzerinden onun güvensizliğine vurguyla aktarılmıştır:

Zinhâr hoşluğuna inanman ki her nefes

Anı ki gösderür yine tağyîr içindedür (Kadı Burhaneddin 138/3)

Oluş ve bozulmuş hadisesi; yüzyıllar boyunca Anadolu'nun sosyal, siyasi ve edebî tekâmülünde önemli paydaya sahip tasavvuf düşüncesi etrafında gelişen klasik Türk şiirinde, şairlerin “dünya” algısı etrafında kurgulanan beyitlerde kullanılmıştır. Oluş ve bozulmuşun yaşandığı, devridaim hareketi ve Tanrı'nın nizamı ile sürüp giden *âlem-i cismânî*de şairin mutluluğu söz konusu değildir. Gök cisimlerinin hareketleri, dünyadaki sistematik işleyiş ve oluş-bozulmuş hadisesi sıklıkla beyitlere yansımıştır. Fuzûlî (ö. 1556), daima hareket hâlinde olan maddeler âlemini oluş ve bozulmuş dairesi olarak tasavvur eder:

Tâ devrdedir dâ'ire-i kevn ü fesâd

Mümkün değil olmak harekâtından şâd (Fuzûlî, R. 21/1)

Tanrı'nın yaratma kudreti ve sanatı ile var ettiği âlemdeki oluş-bozulmuşlar, şairler için anlaşılması güç bir dengedir. Nâbî'nin (ö. 1712) “gariplik” olarak ifade ettiği bu durum hem âlemin yaradılışındaki bilinmezliğin hem de dünya hakkındaki olumsuz tasavvurun yansımasıdır. Nâilî (ö. 1666) ise tecrit âlemi olarak gördüğü ve mutluluk bulamadığını ifade ettiği dünyayı, oluş-bozulmuşun aynası olarak tasavvur etmektedir.

[†] Dünya kavramı ayetlerde genellikle ahiret ile kıyaslanarak yer almıştır. Dünya hakkındaki bazı ayetler için bk. Âl-i İmrân, 56; Mâide, 33; İbrâhîm, 3; Nâziât, 37-39; Bakara, 86-90, 217; Âl-i İmrân, 22; Nisâ, 74-77; En'âm, 32; Ankebût, 64; Hadîd, 20; Tevbe, 38; Ra'd, 26; Yûnus, 24; Kehf, 45-46; Ahzâb 33/28-29.

Eyleyüp bir garîb sun‘ îcâd
Koymuş adın cihân-ı kevn ü fesâd (Nâbî, K. 7/3)

Ey Nâ‘ilî secencel-i kevn ü fesâdda
Hergiz safâ-yı ‘âlem-i tecrîdi görmedük (Nâilî-i Kadîm, G. 222/6)

Yaratıcının var ettiği dünya, bir düzen içerisinde işlemektedir. Tanrı’nın imalathanesi (kârhâne) oluş-bozuluşun hiç aksamadan devam ettiği bir fabrika görünümündedir. Nâbî, “tertîb” kelimesinin gelişigüzel kullanılmadığı beyitte, dünyayı kendisi için hüznün, sevgili içinse mağruriyetin temsil mekânı olarak görür. Kendini büyük görmek, kibir, gurur gibi olumsuz kelimelerle açıklanabilecek “nahvet” sözcüğü, sevgiliyi işaret etmektedir.

İtmiş hazîn beni seni nahvetle şâd iken
Tertîb-i kâr-hâne-i kevn ü fesâd iden (Nâbî, G. 575/1)

Avnî (ö. 1481), “kevn ü fesâd”ı, yaradılış ve yok oluş olarak açıklamaktadır. Maddenin yaradılış ve yok oluş hâlinde bir süreklilik içerisinde olması zerrede gerçekleşen mikro değişikliklerdir. Geniş perspektifte ise en büyük oluş, dünyanın var olması (âferîniş) ve nihayette en büyük *fesâd* ise kıyamettir. Âşık için bunca oluş-bozuluş hareketi içerisinde bir lahza olsun mutlu olmak imkansızdır. Dünyadaki muntazam işleyiş âşığın gönlüne göre hareket etmemektedir.

Âferînişler kıyâmetler te‘âkub kılsa da
Kâbil-i keyfiyyet-i kevn ü fesâd olmaz gönül (Avnî, G. 247/3)

Divan şiirinde hikemî üslubun daha yüksek sesle hissedildiği Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşayan Hersekli Ârif Hikmet (ö. 1903), devrinin sıkıntılarını sık sık şiire taşımıştır. Maddi bir dünya tasavvuru ile devrinin olumsuz atmosferini eleştiren şair, oluş ve bozuluşlar dünyasını, “değişim, dönüşüm, devrim” anlamındaki “inkılâb” kelimesiyle birlikte kullanarak şairlik yeteneğini ortaya koyar. Kevn ü fesâd hareketi temelde maddeler üzerinde gerçekleşen daimî bir inkılaptır. O hâlde bozuk dünya düzeni bu dönüşümle birlikte tam tersine dönmelidir. Zira dünyanın bu şekilde devam etmesi mümkün değildir:

Yaşar gider mi sanırsın bu tarz ile ‘âlem
Cihân-ı kevn ü fesâd inkılâbsız yaşamaz (Ârif Hikmet, G. 82/2)

Hikemî üslubun bir diğer temsilcisi Koca Râgıb Paşa (ö. 1763) ise dünyadaki kötü düzenin bozulacağı günü oluş-bozuluş hadisesine atıfla ifade eder. Hersekli Ârif Hikmet’in “inkılâb” ile gösterdiği kabiliyeti Râgıb Paşa, “tebeddül (dönüşüm)” kelimesi ile mısralarına taşımaktadır.

Bir gün olur bu nakşî da dest-i kazâ bozar
Çok görmüşüz şu kevn ü fesâdın tebeddülün (Râgıb Paşa, G. 144/5)

Oluş ve Bozuluş

Divan şairlerinin *kevn ü fesâd* tabirini dünya algısı ile beraber kimi zaman sufiyane kimi zaman hakîmane bir eda ile şiire taşıdıkları görülmektedir. Edebî üslubun değiştiği şiirlerde dünya algısı değişmemekte ve çoğunlukla dünya hakkında olumsuz ifadeler kullanılmaktadır. Şairlerin mutlu olmasının mümkün olmadığı bu azap mekânı sürekli bir dönüşüm içerisinde. *Kevn ve fesâd* kavramlarının Yunan felsefesinde ve daha sonraki dönemlerde İslam felsefesinde önemli

tartışma konularından biri olduğuna yukarıda değinilmişti. Osmanlı medreselerinde özellikle 17. yüzyıl sonrası felsefe eğitime karşı olumsuz bakış açısının arttığı dönemler olsa da şairlerin birçoğunun eğitim seviyeleri düşünüldüğünde felsefi tartışmalara hâkim oldukları tahmin edilmektedir. Nitekim *kevn ü fesâd* yapısının kullanıldığı beyitlerin arka planında, şairlerin metafizik konulara dair bilgi birikimleri ve felsefi literatüre hâkimiyetleri hissedilir.

Özellikle 17. yüzyıl sonrası dönemde felsefe ve dinî eğitim çatışmalarının yoğunluk kazandığı; kelim, felsefe gibi derslerin medrese müfredatından çıkarıldığı ve onların yerine nakle dayalı derslerin koyulmaya başlandığı bir devrin atmosferinde, divan şairlerinin nadiren de olsa felsefeye karşı eleştirel yaklaştığı beyitleri görülmektedir. Nâbî, oğluna nasihatlerini içeren *Hayriyye*'sinde ona felsefe ilminden kaçınması gerektiğini öğütler:

Matlabın eyle me'âlî-i umûr
Vâdî-i felsefeden eyle ubûr (311)

Etme halka satacak 'ilme heves
Eyleme bî-hûde tazî' -i nefes

Öyle bir ilme çalış kim mutlak
Anı bir sen bilesin bir dahı Hak

Hikmet ü felsefeden eyle hazer
Evliyâ nüshasına eyle nazar (329-331)

Bir başka beyitte Âşık Çelebi (ö. 1572) de felsefe ile uğraşanların abesle meşgul olduklarını filozofları eleştirerek ifade eder. Onun için felsefe gereksiz bir ilimdir. Filozofların söyledikleri ise dikkate alınmamalıdır.

Bu iktizâ-yı kazâ hikmet-i ilâhîdür
Hakîm yabâne öter felsefi 'abes söyler (Âşık Çelebi, K. 14/21)

Felsefe ve dinî eğitimin karşı karşıya geldiği ve ikisinin birbiriyle çatıştığının iddia edildiği dönemlerde yaşanan din-felsefe tartışmalarına karşı Kâtip Çelebi (ö. 1657) ise *Mizânü'l-Hak*'ta devrinin ilim adamlarını eleştirmektedir:

"Lakin nice boş kafalı kimseler, İslamîliğin başlangıcında bir maslahat için ortaya konan rivâyetleri görüp cansız taş gibi -akıllarını kullanmadan- yalnız taklîd ile donup kaldılar. Aslına sorup düşünmeden red ve inkâr eylediler. Felsefe ilimleri diye kötöleyip yeri göğü bilmez câhil iken bilgin geçindiler." (Özden, 2014: 303).

İlmî, sosyal ve kültürel hemen her alandan faydalanan divan şairleri felsefeye karşı olumsuz fikirlerin belirtildiği sınırlı sayıdaki birkaç beyit dışında çoğunlukla felsefi birikimden faydalanmışlardır. Evrenin işleyişi hakkında ileri sürülen oluş-bozuluş teorisini de bu nazarla incelemek gerekmektedir. "Kevn ü fesâd" tabiri ile çoğunlukla içerisinde yaşadığımız *âlem-i cismânî* kastediliyor olsa da bu beyitlerin önemli kısmında metafizik kavramlar ve evrenin işleyişi ile ilgili ileri sürülen teoriler dikkat çekmektedir.

Aristo, anâsır-ı erbaa'nın sürekli bir değişim içerisinde olduğunu ve bunun maddenin oluş-bozuluş hareketiyle birlikte meydana geldiğini iddia eder. Özellikle on birinci yüzyıl sonrası Kindî ile birlikte İslam filozofları bu fikri farklı teorilerle geliştirmişlerdir. Maddede gerçekleşen oluş

bozuluş hareketi, Zîver'in (ö. 1862) beytinde farklı felsefî kavramlarla birlikte bir kompozisyon oluşturmuştur. Maddenin özü, temeli veya Yunan filozofların *arkhe* olarak tanımladığı "ilk madde", İslam felsefesi literatüründe "heyûlâ" kelimesiyle karşılanmıştır. Şair, evrendeki oluş ve bozuluş hareketini âşık nazarından felsefenin kavramlar dünyasında yer alan "madde, kevn ü fesâd, sûret, dehr, heyûlâ" kelimeleriyle ifade eder:

Olalı şevk ü emel mâtde-i kevn ü fesâd
Bak ne sûretlere kor dehrî heyûlâ-yı heves (Zîver, K.146/3)

"Cevher" hem felsefede hem tasavvufta farklı tanımlamalarla beraber hakkında farklı tasnifler ve değerlendirmeler yapılmış soyut kavramlardan biridir. Örneğin Şerif el-Cürcânî, cevheri maddeden mücerred olan ve olmayan şeklinde ikiye; Gazâlî, madde, cisim, nefis, akıl ve sûret olarak beşe, İbn Sînâ ise Cürcânî ile benzer biçimde cismânî ve gayr-ı cismânî olarak ikiye ayırır. En genel tanımlama ile cevher; değişmeyen, kendi başına bulunabilen, bir yüklem konusu olan ve kendisi yüklem olmayan öz varlıktır (Kutluer, 1993: 451-452). Kindî, oluş ve bozuluş hareketini cevherde meydana gelen değişmelerle açıklar ve örneklendirir:

Oluş ve bozuluş hareketi bir şeyin cevherinin değişerek başka bir öze dönüşmesidir. Mesela besin olarak içilen nesnenin veya diğer besinlerin kana dönüşmesi gibi. İşte bu hareket kana nisbetle oluş, içilen nesneye nisbetle bozuluş hareketidir. Biz diyoruz ki her hareket ya zâtî ya arazîdir. Zâtî derken bir şeyin kendisinden olanı, arazî derken de bir şeyin kendisinden olmayanı kastediyorum. Bir şeyin kendisinden olan derken, o şeyin cevheri bozulmadıkça kendisinden ayrılmayanı kastediyorum. Mesela bir canlının yaşamasını sağlayan can, cevheri bozulup ölmedikçe ondan ayrılmaz (Kindî, 2021: 210).

Hem Yunan hem İslam felsefesinin ortak kavramlarından biri olan "cevher" klasik Türk şiirinde "kevn ü fesâd" tabiri ile birlikte sıklıkla kullanılmıştır. Oluş-bozuluşlar âlemini bir pazar yeri olarak gören Fehîm'in (ö. 1647) dünya pazarındaki tek kârı can cevherini satmak ve onu mahvetmektir. Kindî'nin can ve cevheri birlikte değerlendirme biçimi dikkate alındığında "kevn ü fesâd" yapısıyla beraber cevher kelimesinin beyitlerde bir arada kullanımı tesadüfî gözükmemektedir.

Bey'-gâh-ı 'âlem-i kevn ü fesâd içre Fehîm
Cevher-i cândur ziyân itmekte ancak sûdumuz (Fehîm, G. 119/5)

İslam filozoflarının hemen hepsi evrendeki oluş ve bozuluş hareketini, nihayette Tanrı'nın ölçülemeyen ve bilinemeyen kudretiyle ilişkilendirirler. Onlar için kâinatın düzeni ve bilinçli şekilde yaratılıp işlemeye devam eden nizamı, yaratıcının hikmetidir. Birbiri ardınca bozulmadan devam eden ve doğum-ölüm, ateş-su, soğuk-sıcak gibi zıtlıklarla meydana gelen oluş-bozuluş hareketi, maddenin doğuşu ve yok oluşudur. Nev'î (ö. 1599) bu zıtlıktan hâsıl olan oluş hâdisesini kolaylık-zorluk örneklemeyle ifade eder. Kozmosun oluş-bozuluş dengesiyle devam edegelen nizamı, yaratıcının bir sembolüdür.

Te'âkub itdügi 'usr ile yüsrün remz-i hikmetdür
Ki sırrı 'âlem-i kevn ü fesâdun bunda peydâdur (Nev'î, K. 25/19)

İslam filozofları Allah'ın varlığını ispat yöntemleri arasında gaye ve nizam delilini sıklıkla kullanmışlardır. Gaye ve nizam deliline göre kainattaki düzen mutlak bir yaratıcının varlığına

işarettir. Ay altı âlem ile gök cisimlerinin tertibi belli bir gayeye hizmet eden belirtilerdir. Buna göre varlıklar tek başlarına var olamaz ve mutlaka bir amaç uğruna yaratılmışlardır. Sokrat'tan bu yana filozoflar tarafından Tanrı'nın ispat metodu olarak kullanılan gaye ve nizam delilinin temelinde zıtlıklar bulunmaktadır. Varlıklardaki iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik, katılık-sıvılık vb. zıtlıklarla Tanrı'nın ilmi ve hikmeti delillendirilir (Gökalp, 2006: 73). İslam filozoflarının oluş ve bozuluşu kainattaki zıtlıklar üzerinden açıklamaları, divan şairlerinin oluş hadisesini, tezat sanatıyla açıklamalarına olanak sağlamıştır. Birbirine zıt iki kavram olan “kevn ü fesâd”ın kullanıldığı beyitlerde gaye ve nizam delili açıkça hissedilir:

Nakş göstermek için hâme-i sun‘-ı üstâd
Oldı saykal-zede bu nüh varak-ı kevn ü fesâd (Nâbî, K. 2/1)

Zıtlıklarla kaim olan maddenin hareketleriyle tertip edilen dünya, insan için iyi ve kötü duyguların da aynı anda var olduğu bir “hayrethâne”dir. Avnî tezat üzerine kurguladığı beytinde huzur-kargaşa, dostluk-dargınlık gibi hadiselerin bulunduğu dünyayı ifade ederken oluş-bozuluş hadisesine atıfta bulunur. Kevn ü fesâd kavramının kullanıldığı beyitlerde yer alan zıt kelimeler, şairlerin bilinçli tercihleri olarak gözükmetedir:

Tâ bu hayret-hâne-i kevn ü fesâd içre olur
Gâh emn ü gâh şûriş geh safâ geh şekker-âb (Avnî, K. 29/65)

Eşyanın tabiatı zıtlıklar üzerinedir. Birbirine zıt olan îrâd (gelir) ve masraf (gider) kelimelerini “kevn ve fesâd” hadisesi ile birlikte kullanan Nâbî'ye göre arzu ve hırs peşinde koşan kimsenin gönü bir lahza dahi fakirlikten, darlıktan, sıkıntıdan kurtulamaz:

Kevn ü fesâdun anladum îrâd u masrafın
Dil-hâhda müzâyakadan mâ‘adâsı yok (Nâbî, G. 382/8)

Hersekli Ârif Hikmet için dünyanın dengesini, nizamını, işleyişini bozan şey insanların iki yüzlülüğüdür. Zamanın bozukluğundan ve insanların kötülüğünden şikâyet eden şair, kevn ü fesâd tabiri ile zıtlık içeren “iki yüzlülük” davranışını aynı beyitte kullanarak şairlik yeteneğini göstermektedir.

Hikmet-nizâm-ı âlem-i kevn ü fesâdı hep
İhlâl eden müdâhenedir irtikâbdır (Ârif Hikmet, G. 40/7)

Sonuç

Maddenin oluş-bozuluş hareketiyle birlikte varlığın oluştuğu ve bununla birlikte evrenin bir denge içerisinde devam ettiği fikri eski Yunan'dan bu yana ileri sürülen fikirlerden biridir. İslam filozoflarının “kevn ve fesâd” olarak ifade ettiği hadise, Tanrı'nın varlığını ispat için kullanılan gaye ve nizam delili ile birlikte değerlendirilmiştir. Oluş ve bozuluş hareketinin temelinde ise dört unsurun zıtlıklarla meydana getirdiği dönüşüm fikri bulunmaktadır.

Divan şiirinde ise “kevn ü fesâd” kavramıyla, genel olarak “dünya, âlem, evren” kastedilmiştir. Kavramın çağlar boyunca filozoflar tarafından tartışılması, “kevn ü fesâd” tabirinin geçtiği beyitlerde felsefi bir arka plan oluşmasına olanak sağlamıştır. Şairlerin bu tabiri kullandığı beyitlerde dünyadan, felektan ve zamandan şikâyetleri çoğunlukla metafizik bir zemin üzerine inşa

edilmiştir. Ayrıca oluş-bozuluş hadisesinin zıtlıklarla oluşması düşüncesinden etkilenen şairler, beyitleri zıt kavramlar üzerinden kurgulamışlardır.

Siyasi, sosyal, kültürel ve ilmî hemen her alandan aşk estetiği zemininde faydalanan divan şairlerinin felsefî kavramları da rahatlıkla şiire taşıdıkları görülmektedir. Bu şiirlerin rahatlıkla anlaşılabilmesi adına felsefî terminolojinin hâkim olduğu beyitlerin tespiti ve tahliliyle divan şiiri-felsefe ilişkisini ortaya çıkaracak akademik çalışmaların artması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aristo (2019). *Oluş ve Bozuluş*. Çev. Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yay.
- Ay, Suzan (1999). *Ahmed Sadık Ziver Paşa Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Bektaş, Nesibe (2020). *İbn Rüşd'ün Cevâmi 'u'l-Kevn ve'l-Fesâd'ı Temelinde Oluş ve Bozuluş Teorisi*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Trabzon Üniversitesi.
- Bilkan, Ali Fuat (1977). *Nâbî Dîvânı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Cevizci, Ahmet (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yay.
- Ceylan, Ömür (2022). *Fuzûlî Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Ergin, Muharrem (1980). *Kadı Burhaneddin Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No. 2244.
- Gökalp, Haluk (2006). "İslam Felsefesinin ve Kelâmının Divan Şiirine Yansımaları: Tevhid Kasidelerinde İsbât-ı Vâcib". *Osmanlı Araştırmaları*, C. 27, s. 47-81.
- Görkaş, İrfan (2013). "Kindî'de Oluş-Bozuluş Yahut Nizam Delili", *The Journal of Academic Social Science Studies*. 6/6. s. 1061-1070.
- İhvân-ı Safâ, (2010). "Oluş ve Bozuluş Üzerine". Çev. Hamdi Onay. *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*. 3/5. s. 379-387.
- İpekten, Haluk (2019). *Nâ'îlî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Kaplan, Mahmut (2019). *Hayriyye*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Kılıç, Filiz (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Kindî (2021). *Felsefî Risâleler*. haz. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yay.
- Kutluer, İlhan (1993). "Cevher". *İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 450-455.
- Mevlânâ (2015). *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Prof. Dr. Derya Örs - Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.

- Özden, Ömer (2014). “Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminde İslam ve Eğitimi Hakkındaki Tartışmalar”, *Akademide Felsefe, Hikmet ve Din*, Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yay. s. 299-306.
- Şahin, Hacı Ali (1994). *Hersekli Arif Hikmet Bey Divanı*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Şemseddin Sâmî (2015). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Topdemir, Hüseyin Gazi (2009). *İbn Sînâ – Doğunun Sönmeyen Yıldızı*. İstanbul: Say Yay.
- Tulum, Mertol ve M. Ali Tanyeri (1977). *Nev’î Divan (Tenkidli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Turan, Lokman (1998). *Yenişehirli Avnî Bey Dîvânı’nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu‘arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Turhan, Kasım (2022). “Kevn ve Fesâd”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 343-344.
- Uludağ, Süleyman (2022). “Kevn”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 342-343.
- Üzgör, Tahir (1991). *Fehîm-i Kadîm – Hayatı, Sanatı, Dîvân’ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yay.